

Kęstutis Gudmantas

KITOKS ŽALGIRO MŪŠIO VAIZDAS:
LIETUVOS METRAŠTIS IR JONO VISLICIEČIO
POEMA „PRŪSŲ KARAS“

Vokiečių ordino sutriuškinimas 1410 m., kaip ir kiekvienas reikšmingas istorinis įvykis, – neišsenkama tema nuo pat amžininkų reliacijų iki šiandienių interpretacijų. Šį kartą mus domina vadinamoji Bichoveco kronika, sukurta XVI a. trečiajame dešimtmetyje Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Alberto Goštauto (m. 1539) aplinkoje. Tai plačiausias Lietuvos metraščio variantas¹, pirmoji ištisinė Lietuvos istorija nuo legendinių valstybės ištakų iki XVI a. pradžios, pasižyminti vaizdingais veikėjų dialogais, efektingais karo žygių aprašymais. Joje įkūnyta megalomaniška LDK valstybinė mitologija, kuri, tarpininkaujant M. Strijkovskio plunksnai, taps vėlesnės lietuvių raštijos temų ir siužetų aruodu.

Kaip jau minėta, kronika atsirado Goštauto aplinkoje. Kancleris, regis, mokslus ėjo savo tėvų dvare, ugdomas veikiausiai Krokuvos universiteto absolventų, nes Goštautai, kaip ir Kęsgailos, buvo šios aukštosios mokyklos globėjai, o namų mokymas anuomet tenkino daugelį didikų. Taip įgytas išsilavinimas nebuvo menkas – tolesnė kanclerio veikla ir jo biblioteka rodo ganėtinai platų horizontą; nemažai lėmė ir asmeniniai Goštauto gabumai. Be jau minėtų ryšių su Krokuvu ir kitų įvardytų privalumų, paties Goštauto (ir jo tėvo) aplinkoje buvo ir vakarykščių Krokuvos studentų, ypač jam gavus Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio pareigybes. Nenuostabu, kad pirmasis asmuo po valdovo telkė apie save intelektualinį elitą; vis dėlto Goštautas – pirmasis šioje srityje pasižymėjęs Lietuvos kancleris. Taigi vakarietiško šaltinių, ypač susijusių su aukščiau minėta akademinė terpe, panaudojimas kronikoje ypač lauktinas.

¹ Istoriografijoje jis yra vadinamas Plačiuoju Lietuvos metraščių sąvadu arba supaprastintai Bichoveco kronika. Tai ne visiškai tapatūs dalykai, nes minėta kronika yra vienintelis XIX a. pasiekęs ir tada Teodoro Narbuto publikuotas sąvado nuorašas. Tačiau antrasis pavadinimas patogesnis, todėl jį savo straipsnyje ir vartosime.

Čia tenka pabrėžti problemą. Iki šiol vis dar kreipiamas nepakankamas dėmesys į vakarietiškus Lietuvos metraščių šaltinius. Iš dalies tai lėmė įtakinga XX a. ukrainiečių ir baltarusių tyrinėtojų srovė, pernelyg akcentavusi Hipatijaus metraščio bei kitų kirilinių tekstų poveikį, kita vertus, sovietmečiu susiklosčiusi nepalanki politinė ir kultūrinė konjunktūra. Trečia, plataus profilio senosios Lietuvos raštijos specialistų trūkumas; labai lauktinas būtų klasikinės filologijos specialistų žodis (tas pasakytina ir apie visą LDK kirilinį paveldą), kurio iki šiol vis dar pasigendama.

Istorikų nuomone, Žalgirio mūšis vaizduojamas pagal XV (ir XVI a.) egzistavusią žodinę lietuvišką versiją². Greičiausiai ja vadovaujantis jis vadinamas Dubrovnos mūšiu³. Tai, ką matome Bichoveco kronikoje, iš tiesų yra veidrodinis Dluogošo-Miechoviečio versijos atspindys⁴. Pasak minėtų lenkų kronininkų, Jono Dluogošo ir jo aprašymą suglaudusio Motiejaus Miechoviečio, lietuviams iš mūšio lauko pabėgus lenkai vieni įveikę priešą. Tuo tarpu Lietuvos metraštis akcentuoja pasyvų Lenkijos kariuomenės vaidmenį. Abu požiūriai – lygiai tendencingi⁵. Iš šaltinių tyrėjų dar nurodoma E. S. Piccolomini'o *De Livonia*, vėliau tapusi jo stambesnio veikalo *De Europa* skyriumi⁶, ir tai visi iki šiol įvardijami tekstai⁷.

² Edvardas Gudavičius, „Bychovco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį“, in: *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, Vilnius: Academia, 1993, p. 127-129; Alvydas Nikžentaitis, „Bitwa pod Grunwaldem w ocenie społeczeństwa litewskiego XV-XVI stulecia“, in: *Studia Grunwaldzkie*, t. 3, Olsztyn, 1994, p. 10-11.

³ Mūšis įvyko netoli Gilgenburgo miesto, sen. lenk. Dambrowno ir Dubrowno – pastaroji forma, regis, skolinys iš rusėnų k., užrašyta *Cronica conflictus (Monumenta Poloniae historica*, t. 2, Lwów, 1872, p. 868, 893, 897, 899). 1410 VII 16 Jogailos laiške karalienei Onai skaitome: „Datum retro Dambrownis in campo prelii“, pasak Miechowo analų, mūšis įvyko „prope civitatem Dambrowno, in campo dicto Grindwald, vulgariter Zelone-pole dicto“.

⁴ *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae (toliau – Annales)*, X, XI, textum recensuit D. Turkowskia, Varsaviae: PWN, 1997, p. 86-118; Mathias de Mechovia, *Chronica Polonorv[m]*, Craccouiae: per Hieronymu[m] Vietore[m], 1521, p. CCLXXIX-CCLXXXI; plg.: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 109-111 ir p. 265, išnaša 10.

⁵ Minėtina, kad Dluogošas *gėdingo pabėgimo* topą beveik pažodžiui perėmė iš Vygando Marburgiečio, tik Vokiečių ordino heroldas, vaizduodamas Plocko kautynių peripetijas, „traukė per dantį“ lenkus. Tokią prielaidą buvo iškėlęs Romas Batūra (idem, „Lietuviškos taktikos reikšmė Žalgirio mūšyje“, in: *Žalgirio laikų Lietuva...*, p. 73), išsamesnę argumentaciją žr.: Kęstutis Gudmantas, „Lietuvių bėgimas Žalgirio mūšyje ir istoriografinis topika“, *Naujasis Židimys-Aidai*, 2004, Nr. 1-2, p. 45-49.

⁶ Sven Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410: Quellenkritische Untersuchungen*, Bd. 1, Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 349.

⁷ Tiesa, Ekdahlis (*op. cit.*, p. 257, 349-350) pažymi mūšio aprašymo Bichoveco kronikoje panašumą su kai kuriais kitais, esančiais XV-XVI a. sąvartos rankraščiuose, aprašymais,

Jono Visliciečio istorinė poema „Prūsų karas“ (*Bellum Prutenum*), sukurta 1515 ir išspausdinta Krokuvėje 1516 m., yra vienas iš tekstų, į kuriuos verta pažvelgti įdėmiau. Autoriaus kilmė nežinoma – jis galėjo būti kilęs iš Lenkijos arba iš Lietuvos valdomų rusėnų žemių, nes Krokuvos universitete minimas kaip *Ruthenus*. Jo paties žodžiais, jis gimęs „beveik pačiame barbarų krašto viduryje“⁸, o tai galbūt būtų veikiau apie „lietuviškas“ šaknis. Krokuvėje Vislicietis klausėsi žymaus profesoriaus, vieno iš lenkų ankstyvojo Renesanso poetų, Pauliaus iš Krosno paskaitų, kuriose buvo nagrinėjami Romos klasikai; vėliau ir pats čia dėstė. Savo poemą jis sukūręs, idant „būtų išsaugotas šio įvykio [t.y. Žalgirio mūšio] atminimas“; iki tol Vislicietis sakosi atlikęs rimtą paruošiamąjį darbą – surinkęs visa „iš kodeksų, kronikų, iš to, kas likę atminty ir ko pripildyta visa Lenkija“⁹. Vertinant šių dienų kriterijais, kūrinys artimesnis istoriko veikalui nei grynajai beletristikai, todėl nėra visiškai bevertis net ir faktus medžiojančiam istorikui¹⁰.

Į lituanistinį Visliciečio kūrybos aspektą iš lietuvių tyrėjų labiausiai dėmesį yra atkreipusi E. Ulčinaitė, kuri lietuvių skaitytojui ir parūpino „Prūsų karo“ vertimą. Iš tiesų jau vien poetinis Lietuvos vaizdas poemoje patraukia akį; jo dėka Visliciečio kūryba patenka į eilę, kurioje – Erazmas Ciolekas, metraščiai ir Mikalojus Husovianas.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro sekretorius Ciolekas 1501 m. kalboje, adresuotoje popiežiui Aleksandrui VI, išaukštino Lietuvą kaip kraštą, srūvantį pienu ir medumi, metraščiuose pateikiamas išpūdingas gamtovaizdis ties Nemuno ir Dubysos santaka, Cioleko globotinio Mikalojaus Husoviano „Giesmėje apie stumbrą“ (1523) apdainuojamas

genetiškai susijusiais su jau minėtu Piccolomini'o tekstu, tačiau visiškai pagrįstai platesnių išvadų iš to nedaro, nes, tarkim, S. Grunau savo „Prūsijos kronikoje“ (1517–1526) ir mūsų metraštininkas, kaip matysime vėliau, naudojosi tais pačiais šaltiniais. Tuo tarpu kiek anksčiau išsamią metraščio pasakojimo analizę atlikęs ir todėl R. Jaso bei kitų vėlesnių tyrėjų išvadomis negalėjęs pasinaudoti Stefanas M. Kuczyński dažniausiai kalba tik apie hipotetinius tekstus. – Idem, „Informacje tzw. Latopisu Bychowca o „Wielkiej wojnie“ lat 1409–1411 (Uwagi krytyczne)“, in: *Rocznik Toruński*, t. 4, 1961, p. 65–84.

⁸ Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, parengė ir iš lotynų k. vertė E. Ulčinaitė, Vilnius: Mintis, 1997, p. 8–9 (dedikacija Pauliui iš Krosno).

⁹ *Ibid.*, p. 10–11.

¹⁰ Plg. Jerzy Ziomek, *Renesans*, Warszawa: PWN, 1997, p. 82. Ne paslaptis, kad rašydamas didįjį romėnų epą „Eneidą“ Vergilijus taip pat turėjo istorikams būdingų skrupulų, tad pastarųjų buvimas jo kūrinių imituojančio autoriaus akiratyje neturėtų stebinti.

jos girių grožis. Visas išvardintas grandis taip pat vienija Vytauto išaukštinimas¹¹.

Be abejo, šių Visliciečio poemos ir metraščio sąsajų labai sureikšminti ne-reikėtų¹², tačiau grįžtant prie Žalgirio mūšio temos į akis krenta šie dalykai:

1) panašiai įvardijama kariuomenių sudėtis, tik metraštyje neminimi žemaičiai (jie Visliciečio poemoje įkandin E.S. Piccolomini'o vadinami masagetais),

2) panašiai ir hiperbolizuojama: „Rodos, suėjo visa Germanija“, metraštyje – „o Prūsijos magistras taip pat [stojo] su savo pajėgomis ir su visa Vokiečių imperija“.

3) Sutampa koncepcija, kad pirmi mūši pradėjo lietuviai, metraštyje: „Ir prasidėjo mūšis, pirmiausia tarp vokiečių ir lietuvių kariuomenių, ir didžiulė daugybė krito karių iš abiejų pusių – lietuvių ir vokiečių kariuomenių“. Visliciečio poemoje:

Štai totoriai pirmi – kunigaikščio Vytauto pulkas –
Traukia lankus bei strėles, skraidina žirgus greituosius.
[...]
Lydi rusų būriai totorius ir kaujasi narsiai,
Stovi lietuviai greta, o su jais kartu masagetai,
Ginklai jų skirias, tačiau visų vienodas narsumas:
Drąsiai germanų gretas jie puola ir daug kur pralaužia.
Vis gausėja žaizdų, daugybė kūnų ant žemės,
Juos žiauriai mirtis jau palietė ženklų savuoju.
Verda kautynės visur, ir gausiai liejasi kraujas¹³.

Šis dramatiškas aprašymas labai primena Dlugošo, kurio *Analais* potetas veikiausiai turėjo galimybę pasinaudoti, nes jo globėjas Lenkijos vicekancleris Petras Tomickis turėjo nuosavą Dlugošo veikalo nuorašą¹⁴.

¹¹ Šios sąsajos nėra jau tokios atsitiktinės, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Įdomu, kad Husovianas kažkokių būdu buvo susijęs su Goštauto giminaičio ir tikėtinu bendradarbio surašant metraščius Pauliaus Alšėniškio šeima, mat kaip notaras 1518 m. jis užrašė Alšėniškio motinos Sofijos testamentą (Jerzy Ochmański, „Narodowość Mikołaja Hussowskiego w świetle jego autografu“, *Stowiańszczyzna i dzieje powszechne: Studia ofiarowane Ludwikowi Bazyłowowi w siedemdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, Warszawa: PWN, 1985, p. 312–318). Šiame kontekste prisimintinas ir vėlesnis Alšėniškio dėmesys Vytauto vėlės pagerbimui Vilniaus katedroje.

¹² Nors vienas Goštauto raštininkų ir tikėtinų bendradarbių surašant metraščius Venclovas Mikalojaitis, regis, 1506 m. studijavo Krokuvoje pas tą patį Paulių iš Krosno. – Žr.: Je-žis Ochmański, *Senoji Lietuva*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 173.

¹³ *Lietuvos metraštis*, p. 109–110; Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, p. 48–57.

¹⁴ Eugenija Ulčinaite, „Giesmė Žalgirio mūšiui“, in: Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, p. xxiii; Ryszard Marciniak, *Akta Tomiciana w kulturze politycznej Polski okresu odrodzenia*, Warszawa-Poznań: PWN, 1983, p. 133–134.

Apskritai nesunku įsitikinti, kad sekama E. S. Piccolomini'o tekste *De Livonia [et de Pruthenia]* perteikta Žalgirio mūšio interpretacija. Lietuvos metraštyje tai yra išvelgęs S. Ekdahlis¹⁵, Visliciečio poemoje – lenkų tyrėjai. Ši interpretacija skiriasi tiek nuo Dlugošo, tiek nuo jo tezes glaustai atkartojusio Miechoviečio versijų; šiedu teigė, esą į mūšį tiek lietuviai, tiek lenkai įsitraukę iš esmės vienu metu, ir neigė Vytauto kariuomenės dalyvavimą paskutinėse mūšio stadijose apsupant ir sunaikinant ordino kariuomenę.

Tačiau metraštininkui, jei jis sekė Visliciečio poema ir žodine tradicija, visai nebūtina buvo žinoti, ką rašė Piccolomini's, nors jo pavardę jis ir galėjo perskaityti Miechoviečio kronikoje¹⁶. Šiaip jau metraštininkai kaip ir nemaža dalis kitų to meto istorikų vengė „persidirbti“, nes triūsas palinkus prie rankraščių ir pirmųjų spausdintų knygų reikalavo didelių pastangų. Šią prielaidą dar labiau sustiprina vienas įsimintinas epizodas, kuris yra tik šiuose dvejuose tekstuose. Tai scena, kai dramatiškai klostantis mūšio eigai Vytautas kreipiasi į besimeldžiantį Jogailą pagalbos, o tas atsako padėsiąs tik po to, kai išklausysiąs mišių.

Metraštis:

Tada **didysis kunigaikštis Vytautas**, matydamas, kad jo kariuomenėje labai daug nukautų, o lenkai jokios pagalbos jiems suteikti nenori, **šuo liais nulėkė** pas savo brolių karalių Jogailą, bet tas klausė mišių. O Vytautas tarė: „Tu klausai mišių, o kunigaikščiai ir didikai, mano broliai, guli beveik visi nukauti, o tavo žmonės nenori suteikti jiems jokios pagalbos“. Tačiau tas atsakė: „**Mielas brolau**, nieko negaliu padėti, nes privalau iki galo išklausyti mišių“¹⁷.

Vislicietis:

Tada sužinojęs, kad laimė paliko
Jo karius ir kad jie nuvargo, jėgų nebeteko,
Karo vadas [Vytautas] greičiau už vėją, siautėjęs Marsui,
Skuba karaliaus stovyklon ir ten gausių jo tautiečių
Prašo pagalbos ir pats karalių ragina kautis:
„Ar nematai, kad kovoj mūsiškiai krinta jau, broli,
Ar negirdi, kaip trypia žirgai ir bėga kareiviai,

¹⁵ Ekdahl, *Die Schlacht...*, p. 349.

¹⁶ Miechovietis pateikia Piccolomini'o nuomonę, kad mūšį pirmi pradėjo lietuviai ir totoriai, tačiau ją atmeta, nes „tiek senesnieji mūsų kariai, tiek rašytojai pasakoja [lenkus ir lietuvius] į kovą įsitraukus vienu metu“ (Mathias de Mechovia, *op. cit.*, p. CCLXXX, taip pat plg. p. CCLXXXI).

¹⁷ *Lietuvos metraštis*, p. 110.

Ar nežinai, kad manusius būrius įveikia kryžiuočiai?
Tuo metu nuolankiai altorius statai ir meldiesi.
Liaukis kalbėjęs maldas, šventąsias apeigas baiki.
Ne šventus žaidimus dabar reikia žaisti, ne melstis
Laikas, bet veikti. Tad kilk, įsakyk, karius vesti į kovą.
Laikas jau lenkams taviems su žiauria gentimi susikauti“.

Tai išgirdęs, karalius šventų apeigų nenutraukė,
Net nepasuko galvos ir melstis karštai nepaliovė,
Bet pernelyg piktai atsakė broliui netrukus:
„**Broli brangiausias**, nustok nekantriai raginęs, pykęs,
Leisk man gyventi taikoj ir laiminga ramybe naudotis.
Dievo ramybės nedrumsk prie jam skirtųjų altorių,
Apeigos kol nesibaigs ir maldos, skirtos Aukščiausiam.
Juk matai, kad mišias šventąsias kunigas laiko.
Tik po jų aš saviems įsakysiu lenkams kovoti,
Tau ateisiu padėt, saviškius atsiųsiu pagalbon.“¹⁸

Kaip matyti, Bichoveco kronikoje šiek tiek keičiasi tonacija – neliuka Vytauto rodomo „nekantrumo“, kurį Vislicietis perėmė iš Dlugošo (nekantrumą akcentuoja ir Miechovietis).

Minėtas intonacijos pasikeitimas metraštyje yra suprantamas, nes rašo LDK patriotas (-ai), kuris (-ie) laikosi savo valdovo vaizdavimo etiketo. Pasakojimas glaustesnis. Išsiverčiama su mažiau žodžių nei Vergilijų imituojančioje poemoje – šiuo atveju formos, žanro ir kalbų skirtingumas daug ką lėmė, tačiau esama ir pažodinių sutapimų. Antai kreipinys „Broli brangiausias“ (orig. *frater carissime*), kuris kaip standartinis kreipinys žinomas iš valdovų laiškų, Vytauto ir Jogailos susirašinėjimo, saugoto Lietuvos kanceliarijoje, iš metraščių pavartotas tik Bichoveco kronikoje¹⁹.

¹⁸ Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, p. 58–61. Dlugošas ir Miechovietis Vytauto raginimus įterpia prieš mūsų, bet, kita vertus, tarp metraščio ir *Chronica Polonorum* esama neabejotino žodinio panašumo, plg.: „nisi complemento orationis ad integrum perfecto, abduci potuit“ (Mathias de Mechovia, *op. cit.*, p. CCLXXIX).

¹⁹ Jį kitame kontekste taip pat naudoja *Cronica conflictus* anoniminis autorius ir Dlugošas – *Monumenta...*, t. 2, p. 900; *Annales*, X, XI, p. 116 (*care frater*), XI, Varsaviae: PWN, 2000, p. 252 (*charissime frater*), tačiau nėra duomenų, kad *Cronica conflictus* būtų buvusi metraštiniųkų dispozicijoje, taip pat nėra tikra, kad jo „Analai“ buvo metraščių šaltinis, nes daugelis žinių yra perimtos ne tiesiogiai iš jų, bet iš Miechoviečio kronikos. Žalgiario mūšio aprašymas Bichoveco kronikoje taip pat turi tekstinių sąsajų su pastarąja, su „Analais“ jį sietų nebent juose minimas Jogailos apsauginis dalinys (*sub signo cubiculariorum militantes*), metraštyje *hufkomorny* (*Annales*, X, XI, p. 110; *Pomniki do dziejów litewskich*, zbrane przez T. Narbutta, Wilno: R. Rafałowicz, 1846, p. 40; plg. Kuczyński, *op. cit.*, p. 79; Ekdahl, *Die Schlacht...*, p. 349, išnaša 37). Apskritai „Analų“ panaudojimo metraščiuose klausimas yra sudėtingas ir turėtų būti nagrinėjamas atskirai. Čia pažymėsime tik tiek,

Rusų tradicijoje, pavyzdžiui, Hipatijaus metraštyje ar „Uždonėje“, kuni-
gaikščiai vienas į kitą kreipiasi tiesiog *брате*²⁰.

Įdomu tai, kad Bichoveco kronikoje pakartojamas Jogailos atsakas, ta-
čiau nutylima Jogailą nuteisinanti motyvacija – malda ir jos metu pasi-
rodžiusio šv. Stanislovo pažadas, jog karalius laimės, o priešė vėliavos ir
kiti trofejai busią sunešti į Krokuvos katedrą²¹. Dėl šio nutylėjimo situa-
cija darosi komiška. Abiejų kūrinių sąsajos vargu ar atsitiktinės. Nors ir
egzistuoja iš žodinės tradicijos perimto anekdoto galimybė, nes ir pats
Vislicietis dedikacijoje Pauliui iš Krosno kažkokius žodinius pasakojimus
mini²², tačiau tokia tradicija šiuo konkrečiu atveju būtų buvusi tik
papildomas veiksnys.

Satyros, humoro elementai metraščiui nesvetimi, užtektų prisiminti
šmaikštų Algirdo atkirtį Maskvos kunigaikščiui Dmitrijui Doniškiui,
kad pabučiuosias jį raudonu kiaušiniu – per skydą ietimi. Pažadas bu-
vęs tęsėtas per Velykas – taip „raudono kiaušinio“ motyvas tampa itin
prasmingas. Tai, galima sakyti, kariškių humoras (karinė tarnyba buvo
bajorų pareiga ir privilegija – metraščio kūrėjai priklausė būtent šiai
terpei). Karaliaus Jogailos elgesys jiems turėjo atrodyti keistokas, koks
atrodė ir nemažai daliai riteriškas vertybes išpažinusių Vakarų euro-
piečių. Nepaisant to, jog Krokuvos dvaro propaganda buvo grindžiama
galingais Senojo Testamento simboliais ir „teisiojo bei taikingojo kara-
liaus“ idealu, tokį pamaldumą įtemptoje mūsų situacijoje lengviausia
interpretuoti kaip bailumą – tai vakarietiškuose Žalgirio kautynių ap-
rašymuose dažniausiai ir buvo daroma²³.

kad spausdinta Miechoviečio kronika buvo žymiai didesnis iššūkis nei rankraščiniai
Dlugošo „Analai“, kurie vien dėl savo pavidalo negalėjo labai paplisti; kita vertus, spaus-
dinta ne itin didelės apimties kronika buvo išties patogiau naudotis.

²⁰ ПСРЛ, т. 2, Москва: Языки русской культуры, 1998 (=1908), skilt. 904; *Литература Древней Руси: Хрестоматия*, сост. Л.А. Дмитриев, под ред. Д.С. Лихачева, Санкт-Петербург: Академический проект, 1997, p. 212–216, 219. Bichoveco kronikoje kreipinys *brate mity* ar *mity brate* pavartotas ir kai kuriuose kituose, beje, vėlesniuose epizoduose (išimtis – Vytauto žodžiai didikui Andriui Nemirui), tačiau tai galima laikyti Plačiajam sąvadui būdingu topikos tiražavimu.

²¹ Vislicietis, *op. cit.*, p. 60–65.

²² Apie žodinės tradicijos pasitelkimą žr. Ulčinaitė, „Giesmė Žalgirio mūšiu“, p. xii ir autoriaus dedikaciją Pauliui iš Krosno p. 10–11; nurodytina, kad metraščio atveju Stefanus M. Kuczyński taip pat įžvelgė dvi galimybes – tiek žodinio, tiek rašytinio šaltinio. – Idem, *op. cit.*, p. 78.

²³ Sven Ekdahl, *Žalgiris: Šiandienos žvilgsnis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 16; Idem, *Die Schlacht...*, p. 245 ir t.; apie monarcho idealą Viduramžiais žr.: *Ibid.*, p. 108 ir t.

Metraščiuose ikūnytas kitoks – valdovo kario, „galinčio apginti savo valstybę“, – idealas. Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių Lietuvai objektyviai reikėjo šitokio valdovo, nors XV a. pabaigoje likimas jai tokio ir pašyškstėjo. Valdant ligotam ir gana pasyviam didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui Jogailaičiui (1492–1506), iš dalies ir susiklosčius nepalankiai tarptautinei situacijai valstybė prarado didžiules teritorijas rytuose. Propagandinis pamaldumo demonstravimas Žalgirio mūšyje, kur susigrumta su katalikiškos Europos skydu tituluotu Vokiečių ordinu, buvo veiksminga taktika, tačiau XVI a. pradžios Lietuvos metraštininkams šis aspektas jau buvo tolimesnė realija, nes santykiams su stačiatikiška Maskva ir musulmonišku Krymu tie dalykai ne ką tegalėjo duoti.

Tiesą sakant, LDK istorinėje tradicijoje Jogaila visada buvo tik antra po Vytauto figūra (ypač tai ryšku Trumpajame metraščių sąvade, kur Jogaila netiesiogiai kaltinamas Kęstučio nužudymu), ir tik todėl, kad jo palikuonys sėdėjo Kunigaikštijos soste, jo atminimas buvo gana pozityvus. Žinoma, tokiam požiūriui didžiulę įtaką darė tai, kad oficialiai „vyriausiasis Lietuvos kunigaikštis“ visų pirma buvo Lenkijos karalius, priverstas daugiau paisyti šios valstybės interesų, kurie neretai kirsdavosi su lietuviškais, – tarkim, ginču dėl buvusių teritorijų – Podolės ir Voluinės – inkorporacijos ar dėl Vytauto karūnavimo. Suprantama, Jogaila negalėjo būti konkurentas LDK valstybingumo ramsčiu laikytam Kęstučio sūnui. XVI a. pradžioje Lietuvos suvereniteto gynimas nuo inkorporacinės lenkų didikų politikos tebebuvo aktualus uždavinys (nors inkorporacija tuo metu ir nekabojo virš Kunigaikštijos tarsi Damoklo kardas)²⁴; be to, „išlaikant veidą“ gyvybiškai svarbu buvo užsitikrinti Lenkijos paramą kare su Maskva.

Grįžtant prie metraščio, jo kūrėjai galėjo atsižvelgti į tai, kad Dluogošo *Analuose* ir Miechoviečio kronikoje šv. Stanislovo šiame epizode taip pat nėra – pasak Dluogošo, jis pasirodęs kai kuriems kryžiuočiams mūsų metu laiminantis lenkų kariuomenę²⁵. Pagaliau metraštyje, veikiausiai taip pat atsižvelgiant į kitus šaltinius ar į savą tradiciją, nelieka herojiško Jogailos pasirodymo avanscenoje po patirto apreiškimo. Vislicietis aprašo, kaip šis apsišarvavęs tarsi koks Antikos herojus puolęs su visomis lenkų pajėgomis, o jam iš kito sparno talkinęs Vytautas su išlikusiais nedaugeliu karių – nors, Dluogošo žodžiais, Lenkijos Karalystės tarybos sprendimu (Miechovietis tai

²⁴ Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 512, 528.

²⁵ Miechovietis (p. CCLXXX–CCLXX) ir J.L. Decijus apskritai eliminuoja šventojo pasirodymą – *De Jagellonum familia*, p. XXXIX–XLI.

praleidžia) karalius liko stovykloje ir nuo kalvelės stebėjęs kryžiuočių triuškinimą, tuo tarpu Vytautas vedęs į mūšį naujus lenkų pulkus.

Po to Bichoveco kronikoje skaitome, kad karalius Jogaila įsakęs savo apsauginiui daliniui prisidėti prie lietuvių, ir šie sumušę kryžiuočius, nukovę „ir patį magistrą, ir visus jo komtūrus“, o likusi Lenkijos kariuomenė „nieko nepadėjo, tik į tai žiūrėjo“. Vytauto aktyvus vaidmuo pabrėžiamas daugumoje šaltinių. Metraštyje pasitenkinama minėta glausta formule. Be to, jo kūrėjai pažymi Lietuvos kunigaikščių ir didikų vaidmenį kautynėse (įsidėmėtina, kad Bichoveco kronikoje minimi Vytauto kariuomenės vadai Ivanas Žadivydas ir Jonas Goštautas – A. Goštauto protėviai).

Metraštininkams savotiškai padėjo ir lenkų kronikininkai, nurodymai, kad žuvo tik 12 iškilesnių riterių²⁶. Nepaisant akivaizdžios krikščioniškosios simbolikos (liepos 15-oji – [dvylikos] Apaštalo siuntimo šventė), lenkų nuostoliai, matyt, išties nebuvo dideli. Kitaip buvo lietuvių sparne – pasak šaltinių, Vytautas iš Prūsijos parsivedęs vos pusę savo karių²⁷. Vadinas, pagrindinė našta iš tikrųjų teko jiems. Tad šiuo atžvilgiu metraščio pasakojimas yra objektyvus²⁸. Galbūt prisimintos nuoskaudos, kai Lenkijos kariuomenė delsė įsitraukti į mūšį²⁹.

Įdomu tai, kad išskirtinio Jogailos pamaldumo Žalgirio kautynių sumaištyje aukštinimas buvo oficiali Lenkijos pozicija ir tuomet, kai rašyti vėlyvieji Lietuvos metraščiai. Karališkasis sekretorius Andriejus Krzyckis 1530 m. pradžioje Krokuvoje, pasitikdamas karaliumi išrinktą Žygimantą Augustą, klausytojų minią pravirkdžiusioje kalboje jaunam valdovui kelė pavyzdžiu jo prosenelio Jogailos dievotumą, kad „atmintino mūsų Prūsijoje metu“ nesidavė Vytauto įkalbamas ir „kad ir esant visiškai sutriuškintai šioje kariuomenėi“ iki galo klausęs mišių³⁰.

²⁶ *Annales*, X, XI, p. 121; Mathias de Mechovia, *op. cit.*, p. CCLXXXI; Miechovo vienuolyno analai nurodo žuvus iki dvidešimties Jogailos riterių (*Monumenta...*, t. 2, p. 893); kitų šaltinių duomenis žr. Ekdahl, *Žalgiris...*, p. 39, 42.

²⁷ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae: Sumpt. Academiae Literarum Crac., 1882, nr. CCCCLVI; Edvardas Gudavičius, „Žalgirio operacija ir Vytauto rizika“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1992, Nr. 5, p. 28.

²⁸ Ekdahl, *Žalgiris...*, p. 39.

²⁹ Gudavičius, *op. cit.*, p. 28.

³⁰ *Acta Tomiciana*, t. 12, Posnaniae: Sumpt. Bibliothecae Kornicensis, 1906, p. 10; apie publikos reakciją žr. *ibid.*, p. 11. Kaip ir daugelis panašių proginių kūrinių kalba netrukus buvo išspausdinta: *Oratio Andreae Cricii episcopi Plocensis in postulando ad Regnum sereniss. Sigismu[n]do eius nominis secundo Rege Poloniae electo Die triu[m] Regu[m] habita. Anno Domini MDXXX*, [Cracoviae: Matth. Scharffenberg, post 6 I 1530], Lenkijos nacionalinė biblioteka, mikrofilmas nr. 83760.

Žygimantas Senasis taip pat nepasižymėjo veiklumu 1520–1522 m. Lenkijai kariaujant su kryžiuočiais, tad jo dvaro poetams teliko jį garbstyti už „išmintingą delsimą“³¹. Jogailos vaikaitis – kaip ir jo tėvas bei senelis – garsėjo kaip uolus katalikas, ir tai, suprantama, taip pat skatino palaikyti oficialųjį „pamaldžiojo valdovo“ ideologinį įvaizdį.

Ginčai, kieno indėlis į pergalę svaresnis – lenkų ar lietuvių – įprasti sąjungininkų ginčai. Galime paminėti, kad lygiai taip pat šališkai buvo nušviečiamos 1514 m. Oršos ar 1518 m. Polocko kautynės. Valstybinis patriotizmas reikšėsi negailestingai, nepaisyta jokių skrupulų. Čia galėtume prisiminti ir kitus ne mažiau garsius sąjungininkų nesutarimus, kam priklauso laurai – 1683 m. turkų sutriuškinimo prie Vienos ar 1815 m. prancūzų prie Vaterlo.

Anot metraštininko, pusė vėliavų ir pusė nukautų kryžiuočių barzdų („nuplėštų nuo magistro ir visų negyvų jo komtūrų“) esą kaip trofėjai buvusios pakabintos Krokuvos šv. Stanislovo „bažnyčioje“, o kita pusė – Vilniaus katedroje – *także u swiatego Stanisława zawieszony sut*³². Tiesioginę paralelę vėl randame Visliciečio poemoje:

Jos ir dabar, sukabintos aukštai, bažnyčioje kabo,
Tavo, garbingas Stanislovai, kapą tos vėliavos puošia.³³

Kryžiuočių barzdų motyvas į metraščių greičiausiai pateko iš karaliaus sekretoriaus J. L. Decijaus veikalėlyje *De Jagellonum familia* (Krokuva, 1521, p. XLI) papasakoto anekdoto³⁴. Anekdoto esmė yra tokia: 1512 m. į Žygimanto Senojo ir Barboros Zapolijos vestuvių iškilmes atvykęs Brandenburgo pasiuntinys nusistebėjęs žiauriu lenkų papročiu – Krokuvos šv. Stanislovo katedroje jis neva matęs prie iečių pritvirtintas „Marijos riterių“ barzdas. Todėl jam teko paaiškinti, kad bažnyčioje esantys trofėjai yra mūšiuose laimėti totorių bunciukai, padaryti iš arklio uodegos plaukų.

³¹ Juliusz Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Czasy Zygmuntofskie*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1966, p. 84–85, 356.

³² *Pomniki do dziejów litewskich*, p. 40.

³³ Jonas Vislicietis, p. 77.

³⁴ Decijus buvo Miechoviečio kronikos redaktorius ir ją papildė trimis savo „knygomis“. „Apie Jogailaičių giminę“ – viena iš jų. Apie Decijaus papasakotą nuotaikingą istoriją ir jos recepciją Bichoveco kronikoje žr.: Karol Szajnocha, *Szkice historyczne*, Lwów, 1854, p. 109–118; Karol Górski, „Litewskie powiązania „Banderia Prutenorum“ Jana Długosza: Na marginesie księżki Svena Ekdahla“, in: *Długossiana*, 1, 1980, p. 168–178.

Šį anekdotą savo „Prūsijos kronikoje“ (1526, 1529) taip pat pasitelks lakia vaizduote garsėjęs dominikonas Simonas Grunau³⁵.

Motyvo paskirtis – pademonstruoti sąjungininkų paritetą, nes barzdos – žinomas Ordino riterių atributas, o jos drauge su vėliavomis, pasak metraštininkų, buvo pasidalintos po lygiai. Kita vertus, šio žiauroko motyvo atsiradimą galėjo paskatinti ir priešiškus. Mat paskutinysis Ordino magistras Albrechtas buvo sudaręs sąjungą su pavojingiausiu LDK priešu Maskva, o XVI a. antrajame dešimtmetyje kryžiuočiai net keletą kartų buvo įsiveržę į Žemaitiją prie Jūros (šia upe ejo siena) ir Jurbarko ir, lietuvių liudijimu, užėmę Katvyčius bei 70 kaimų³⁶.

Neatsitiktinai Lietuvos metraščių Barkus Jurbarką įkuria prie Jūros upės (ši samplaika geografijos ir kalbos požiūriu yra klaidinga, tačiau sienos – visais laikais „šventas“ dalykas³⁷), o Goštautas dar 1529 m. parašytame „Žygimanto Senojo pagyrimė“ Prūsijos kunigaikštį Albrechtą (iki 1525 m. ordino magistrą) vadins „apsimetėliu vienuoliu“. Sąskaitos su priešu buvo suvedamos ir literatūriniame „fronte“. Čia taip pat galėtume prisiminti Žygimanto Senojo sekretorių Krzyckio ir Jono Gdanskiečio (Dantyszeko) kryžiuočius išjuokiančią kūrybą³⁸. Beje, 1519–1521 m. vykstant paskutiniam Lenkijos karui su Ordinu, Lietuva laikėsi ginkluoto „neutraliteto“, trukdydama Livonijos daliniams patekti į Prūsiją, o žemaičiai vis grąsino užimsią Klaipėdą.

Fikcijos elementų metraštyje apstu, nes tai buvo „prekė“ savo meto publikai, anaipol nepratusiai prie nuobodžių istorijų, o pirmenybę teikiančiai Viduramžių romanams.

Tariant trumpai, straipsnyje išdėstyti dalykai leidžia teigti, kad Visliciečio poema veikiausiai yra iki šiol neatpažintas Bichoveco kronikos šaltinis.

POST SCRIPTUM. Jau „padėjus tašką“ pastebėta, jog liko klausimų, į kuriuos šiuo metu gal ir sunku būtų duoti vienareikšmį atsakymą; vis dėlto juos, kad ir trumpai, derėtų aptarti.

Pavyzdžiui, lieka neaišku, iš kur Bichoveco kronikos autorius ėmė žinią, kad priešai susigrūmę „rytą“ (z *porania*) – tyrėjai, pasiremdami

³⁵ *Simon Grunau's preussische Chronik*, hrsg. von M. Perlbach, Leipzig: Duncker & Humblot, 1876, Bd. 1, p. 737. Apie Miechoviečio kroniką kaip „Prūsijos kronikos“ šaltinį žr. *ibid.*, p. IV.

³⁶ Bronius Dundulis, *Lietuvos užsienio politika XVI a.*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 146–149.

³⁷ Be to, čia galima įžvelgti norą „ištrinti“ kryžiuotišką šio miesto praeitį, tačiau taip pat nederėtų pervertinti metraštininkų gilinimosi į panašius dalykus.

³⁸ Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, p. 84–85.

kitais šaltiniais, daro analogišką išvadą, kad kautynės prasidėjo prieš pusiaudienį³⁹. Gal pasitelkta tuo metu jau ganėtinai išsivadėjusi, kaip matysime vėliau, žodinė tradicija, arba paprasčiausiai metraštininkas įsivaizdavo, kad toks didelis mūšis turėjo prasidėti iš paties ryto, ir pritaikė stereotipinę formulę?⁴⁰ Kita vertus, Visliciečio eilutėmis prieš mūšio aprašymą dorybių nuskaistinta Jogailos siela lyginama su rytmečio saulės spinduliais (II, 145–148). Poemoje nėra pasakyta, kada prasidėjo mūšis, tačiau jos skaitytojams gal ir galėjo susidaryti įspūdis, kad tai atsitiko rytą; nors šios alternatyvos ir nelaikytume labai stipria.

Kita įdomi ir, sakytume, rimtesnė sąsaja – ketvirtosios Jogailos vedybos (su Sofija Alšėniške 1422 m). Metraštyje jos aprašytos chronologiškai nepagrįstai – prieš Žalgirio mūšį, po to jos kartą prisimenamos iškart po kautynių aprašymo. „Prūsų kare“ šioms vedyboms taip pat skiriama daug vietos – apie jas pasakojama iškart po mūšio ir gana panašiais žodžiais kaip metraštyje. Kyla abejonių, ar šie sutapimai yra atsitiktiniai.

Straipsnyje neaptartas liko ir „vilkduobių epizodas“, kuris neabejotinai yra vertas išsamesnio nagrinėjimo. Čia pažymėsime tik keletą dalykų. Pirmiausia priminsime, kad tai originalus, veikiausiai fantastinis metraščio siužetas, kurio nėra nei Visliciečio poemoje, nei kituose šiuo metu žinomuose šaltiniuose⁴¹. Siužete pasakojama, kad Ivanui Žadivydai ir „čekui Sokolui“ įkritus į vilkduobes ir mirtinai susižeidus vadovavimas Lietuvos ir Lenkijos kariuomenėms atitekęs Jonui Goštautui bei Spytekui Spytkovičiui (t.y. Spytekui Jaunesniajam iš Melštino).

Goštauto senelis Jonas galėjo būti mūšio dalyvis, tačiau dėl savo jauno amžiaus geriausiu atveju nebent dalinio vadas – į politinę areną jis išeina tik 1413 m. kaip vienas Horodlės unijos dalyvių⁴². Vėliau pagarsėjęs Lenkijos husitų vadas vadas Spytekas iš Melštino 1410 m. tebuvo vaikas. Žadivydas apskritai yra menkai žinomas asmuo, nieko negalima pasakyti ir apie jo mirties aplinkybes, tuo tarpu čekų samdiniams, o ne visai Lenkijos kariuomenei Žalgirio mūšyje vadovavęs Jonas Sokolas Torunės mies-

³⁹ Jučas, *Žalgirio mūšis*, p. 248.

⁴⁰ Plg. mūšių aprašymus Viduriniojo sąvado legendinėje dalyje. – ПСПЛ, т. 17, С.-Петербургъ: Типографія Александрова, 1907, skilt. 234, 235, 249, 250, 303, 304 ir kt.

⁴¹ Plg.: Ekdahl, *Die Schlacht...*, p. 340–351; Gudavičius, „Bychovco kronikos pasakojimas...“, p. 127–128.

⁴² Būdinga, kad 1525 m. memoriale karalienei Bonai Goštautas kaip LDK kariuomenės vadą Žalgirio mūšyje nurodys savo „prosenelį Petrą“. – *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 46 ir paaišk. 50.

tiečio buvo nunuodytas 1410 m. rudenį, t.y. jau gerokai po mūšio – apie tai rašo Dlugošas⁴³ (Miechovietis Sokolą apskritai nutyli). Peršasi išvada, kad šis metraščio personažas yra kontaminacinis. Tai yra, kad jis nėra paprasčiausiai perimtas iš žodinės tradicijos⁴⁴, o jam atsirasti turėjo padėti dar kažkas. Tas „kažkas“ galėjo būti kito čeko Sokolo, taip pat samdinių vado, žūtis prie Opočkos. Šią maskvenų tvirtovę 1517 m. puolė lenkų ir kitus algininkus pasitelkusi LDK kariuomenė, tačiau užimti nepajėgė – patyrusi nemenkų nuostolių nuo jos turėjo atsitraukti. Šią nesėkmę LDK vadovybė ir Žygimanto Senojo aplinka gana skaudžiai išgyveno. Dėl jos Goštautas 1525 m. kaltino etmoną Konstantiną Ostrogiškį, Sokolo žūtį „Epitalamijuje“ (1518, po 1535) apgiedojo Žygimanto Senojo dvaro poetas Jonas Gdanskietis⁴⁵. Dar atkreiptume dėmesį, kad lenkų ir lietuvių vadai metraštyje tituluojami „etmonais“. „Etmonais“ XVI a. pradžios šaltiniuose vadinti ne tik LDK kariuomenės vadai, bet ir jų žinioje buvę samdinių vadai. Taigi vėl kiek netikėtai susiduriame su karine to meto aktualija⁴⁶.

Šią kontaminaciją kaip ir nemažą dalį jos „sesių“ metraštyje galima aiškinti žmogiškosios atminties netvarumu, jos savybe sulieti į viena praeytę išsibarsčiusius įvykius ir jų dalyvius, tačiau akivaizdu ir tai, kad aktualūs, metraštininkų amžininkams žinomi vardai stiprino pasakojimo patikimumą, o metraščių kūrėjai nebuvo suinteresuoti, kad jų tekstai būtų atmesti kaip pramanas, juolab stengtasi iškelti Goštauto protėvių karinius nuopelnus. Apskritai metraštininkų literatūrinės technikos – kontaminacijų, vardų atrankos klausimai yra vieni įdomiausių ir „slidžiausių“, todėl jie neabejotinai turėtų būti atskiro tyrimo tema.

Įteikta 2005 07 03

Parengta 2005 07 17

⁴³ Stanisław Sroka, „Sokol Jan“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XL/2, z. 165, Warszawa-Kraków: PAN; PAU, 2000, p. 226; *Annales*, X, XI, p. 104, 149.

⁴⁴ Pastarąją kaip šaltinį nurodo M. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 107–108. Kaip jau minėta, Dlugošo poveikis yra neaiškus.

⁴⁵ *Šešioliktojo amžiaus raštija*, p. 38; *Szesnastowieczne epitalamium łacińskie w Polsce*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999, p. 156–157.

⁴⁶ Manytume, kad analizuodamas šį epizodą S.M. Kuczyński pernelęg koncentravosi į „etmono“ sąvokos vartoseną XV a. ir XVI a. viduryje, pro pirštus žiūrėdamas į čia nurodytus faktus. Tai aiškintina tuo, kad jis Bichoveco kroniką (Platųjį sąvadą) datavo XVI a. viduriu, tačiau neabejotinai verta dėmesio tyrėjo pastaba, jog metraštyje Spyteko iš Melštino vardas atsirado simpatizuojant pastarajam kaip opozicijos prieš Zbignevo Olesnickio grupuotę vadui, (žr. Kuczyński, *op. cit.*, p. 74–75). Šią Kuczyński išvalgą patvirtina metraštyje pavaizduotas Vytauto karūnos likimas – ji „lenkų [ponų]“ buvusi perkirsta pusiau ir „pridėta“ „prie Krokuvos vyskupo karūnos“.